

Hanna Holwerda

DE GROND ONDER JE VOETEN

Ga mee op
tijdreis door
Nederland!

INHOUD

WOORD VOORAF 4

1. DE GROND ONDER JE VOETEN 5

- Landschap lezen 6
- Soorten grond 7
- Buizen en kabels 8
- Mag je zomaar gaan graven? 10
- Het werk van een archeoloog 12
- De opgraving 14
- Terug in de tijd 14

2. DE MIDDELEEUWEN 16

- De Middeleeuwen boven de grond 18
- De kaart van Nederland 19
- Kerken en kerkhoven 22
- De bouw van een kathedraal 23
- Groeiende steden 25
- Graven in een afvalberg 26
- Samenwerken 28
- Het leven op een kasteel 29
- Eten in de Middeleeuwen 30
- Het leven op het platteland 32
- Een grote keizer 33
- Franken, Friezen en de paus 35
- Dorestad 36

3. DE TIJD VAN DE ROMEINEN 38

- De kaart van Nederland 40
- Het lijkt wel Italië 42
- De taal van de Romeinen 43
- Langs de grens 45
- Romeinse soldaten 46
- Burgeroorlogen, vechten voor fun en gekken aan de macht 48
- Schepen varen af en aan 49
- Nieuwe spulletjes 51
- Samen in bad 52
- Wauw, een tempel! 54
- Begraven 55
- De Germanen 57
- De taal van de Germanen 58

4. PREHISTORIE 60

- De kaart van Nederland 62
- IJzer 63
- Leven in de ijzertijd 64
- De vorsten van de ijzertijd 66
- Een grafheuvel opgraven 67
- Brons 68
- Leven in de bronstijd 70
- Hele verhalen 71
- Verhalenvertellers 73
- Potten en pannen 74
- Van graan tot brood 76
- Vuursteen 77
- Vuursteenmijn 78
- Hunebedden 80
- De hunebedbouwers 81
- Boeren in het zuiden en vissers in het westen 82

5. IJSTIJDEN 84

Dan weer warm, dan weer koud 86
De kaart van Nederland 87
Fossielen 88
De bulldozers van de ijstijd 90
Drie ijstijden? 91
Doggerland 92
Zelf op zoek 93

Rendierjagers 95
Mammoetsteppe 96
Dieren uit de ijstijd 98
Verre voorouders 99
Krijn 100
Kampvuurtje aan de Maas 102

6. OERTIJD 104

De kaart van Nederland 106
Fossielen uit de oertijd 107
Fossielen zoeken in de stad 108
Haaiantanden op het strand 110
Een mysterieuze rivier 111
De Krijtzee 112
De jagers van de Krijtzee 114
Mosasaurustanden 115

De Nederlandse planteneter 116
De Nederlandse vleeseter 118
Hoe zet je een skelet in elkaar? 119
Van Krijtzee naar krijtrots 121
De steengroeve in Winterswijk 122
Bijzondere reptielen 124
Varens van steen en het alleroudste fossiel 125

7. ONDER DE AARDKORST 127

Naar de kern van de aarde 127

... voor Christus ... na Christus ... je komt het straks een heel aantal keer tegen. Onze jaartelling begint bij het jaar 0. Dat is ongeveer het jaar waar in Jezus geboren is. Hij wordt ook wel Christus genoemd wordt. Dus staat er 100 voor Christus? Dan gaat het om 100 jaar voor het jaar 0.

Zij? Hij? In de meeste boeken wordt de mannelijke vorm gebruikt als in de tekst niet duidelijk is of het om een vrouw of een man gaat. In dit boek gebruiken we de vrouwelijke vorm.

WOORD VOORAF

Heb je er weleens over nagedacht wat er onder je voeten zit? En dan bedoel ik niet alleen de vloer, de tegels of het gras in de tuin. Wat zou je allemaal kunnen tegenkomen als je centimeter voor centimeter, laag voor laag, dieper de grond in zou gaan?

Mijn eerste schat

Ik dacht nooit na over wat er onder de grond onder mijn voeten zat, tot ik een keer iets bijzonders vond. Het was een pijlpunt uit de steentijd. Vanaf dat moment was mijn nieuwsgierigheid naar spullen uit het verleden gewekt.

Laag voor laag de bodem in

Een **archeoloog** is iemand die ervoor geleerd heeft om bijzondere vondsten op te graven. Musea zijn de plekken waar de mooiste vondsten vaak terecht komen. Met dit boek duik je in de grond onder je voeten, ga je laag voor laag terug in de tijd en kom je de mooiste schatten uit Nederlandse bodem tegen.

Hier ben ik als kind fossielen aan het zoeken in de steengroeve in Winterswijk. Op pagina 122 kun je meer lezen over deze bijzondere plek.

Wat of waar is Nederland?

In dit boek noem ik het gebied dat nu bij Nederland hoort gewoon Nederland. Maar die naam kennen we pas sinds het eind van de Middeleeuwen. Daarvoor had het gebied verschillende namen met steeds wisselende grenzen. En wist je dat Nederland een reis over de aardbol heeft gemaakt? Om het een beetje makkelijk te houden blijf ik het Nederland noemen. Anders zou het veel te ingewikkeld en vooral saai worden om telkens uit te leggen hoe het land nu weer heet ...

Veel leesplezier!
Hanna Holwerda

Pijlpunt, 1989

Vindplaats: onze tuin in de Noordoostpolder.
De pijlpunt ligt in een vitrinekastje bij mij thuis.

BIJZONDERE VONDST

DE GROND ONDER JE VOETEN

Om meer te leren over vroeger, helpt het om tijdens de geschiedenisles goed op te letten. Of door een mooi boek te lezen, zoals dit boek. Maar je kunt er ook opuit trekken! Sommige dingen uit het verleden kun je om je heen zien in de natuur, in het dorp of in de stad. Maar ook in de grond onder je voeten. Hoe dat allemaal zit, ontdek je in dit hoofdstuk.

Belangrijke papieren

Veel belangrijke documenten worden bewaard in een archief. Je kunt denken aan een document met afspraken tussen mensen of bedrijven, foto's, brieven of landkaarten. Veel organisaties hebben zo'n archief. Ook de regering van Nederland. Daarin kun je informatie vinden over iedereen die in Nederland woont. Wist je dat daar ook informatie over jou in staat? Bijvoorbeeld wanneer jij geboren bent. Sommige archieven zijn al honderden jaren oud.

Voorwerpen die over het verleden vertellen

In een archief kun je veel over het verleden lezen. Maar hoe ontdek je meer

over de tijd waarin er nog maar weinig mensen konden schrijven, of zelfs helemaal niemand? Dan moet je op zoek naar spullen die iets kunnen vertellen over het verleden. De beste plek om die te vinden is misschien wel de grond onder onze voeten.

Laag op laag

Wist je dat je terug in de tijd kunt reizen door telkens een beetje dieper de grond in te gaan? Je kunt het een beetje vergelijken met lasagne: allemaal laagjes op elkaar. De grond bestaat ook uit allemaal lagen. Hoe dieper je graaft, hoe ouder de laag én de voorwerpen die je in de grond vindt.

De archeoloog

Een archeoloog is iemand die onderzoek doet naar vroeger. Ze gaat op zoek naar bijzondere voorwerpen in de grond die iets vertellen over het verleden. Heeft ze iets gevonden? Dan gaat het onderzoeken verder. Ze wil alles te weten komen over wat ze gevonden heeft.

Soms zitten er echte schatten in de grond verborgen, zoals deze goudschat van Hoogwoud. In dit hoofdstuk ontdek je meer over deze prachtige voorwerpen. Lees snel verder!

Foto: AWF | Fleur Schinning

DE GROND ONDER JE VOETEN

Landschap lezen

Wist je dat je een deel van de geschiedenis van Nederland ook kunt ontdekken door goed om je heen te kijken? Je kunt er stukjes van terugvinden in het landschap of in de gebouwen. Archeologen kijken goed naar wat er boven de grond is voordat ze in de grond onder hun voeten beginnen te graven.

Nooit hetzelfde

Door de eeuwen heen is het landschap van Nederland veranderd, en het verandert nog steeds. Door het verande-

rende klimaat steeg de zee en spoelde het water over het land. Later daalde de zee weer en ontstond er land waar mensen konden wonen. IJsmassa's uit het noorden duwden grond en keien voor zich uit en vormden de heuvels die we kennen. Rivieren banen hun weg naar de zee en de wind vormt de duinen langs de kust.

In de stad

Niet alleen in de natuur, maar ook in de stad of in het dorp kun je veel terugvinden uit de geschiedenis. Zo staat

Wat het landschap je kan vertellen

Trek eropuit en bekijk het landschap om je heen.

- > Zie je een rij bomen? Vaak loopt hier een weg of de rij bomen vormt de grens van een stuk land.
- > Zijn er sloten? Ook deze zijn vaak grenzen.
- > Is er water? Een rechte waterstroom is door mensen aangelegd. Een slingerende waterstroom, zoals een rivier of een beek, is door de natuur ontstaan en door de tijd heen veranderd. Je leest er meer over op pagina 111.
- > Zie je verschil in hoogte in het landschap? Dit kunnen heuvels of duinen zijn. Soms staan boerderijen op een hoger heuveltje. Dit noem je een terp. Een

OPDRACHT

ronde heuvel van een paar meter doorsnede, bijvoorbeeld op de heide of in het bos, kan een grafheuvel zijn. Hier lees je meer over op pagina 34. Op sommige plekken in Nederland glooit het landschap. Hoe die heuvels zijn ontstaan lees je op pagina 46.

in het centrum van een plaats vaak een oude kerk aan een plein. Hoe verder naar de rand van een woonplaats toe, hoe nieuwer de gebouwen zijn.

Naarden-Vesting vanuit de lucht. Dit stadje is gesticht in de Middeleeuwen. In de eeuwen erna werd het groter en kreeg het de vorm van een soort ster. Stadswallen, grachten en poorten moesten de stad beschermen.

Soorten grond

De grond onder je voeten is niet overal hetzelfde. Zo kun je bijvoorbeeld op tegels staan, op asfalt of op gras ... En daaronder ligt soms een laag speciaal zand waar je goed op

kunt bouwen. Maar de grond daar weer onder kan ook verschillen. Welke grond onder jouw voeten zit, ontdek je op deze en de volgende pagina's.

Waar bestaat de grond uit?

Nodig: tuinschepje, potje met schroefdeksel

- > Doe een schepje grond uit de tuin of ergens uit de buurt in het potje. Zorg dat je niet alleen de bovenste centimeters hebt, maar ook een beetje dieper.
- > Vul de rest van het potje met water. Zorg dat er twee keer zoveel water als grond in zit. Draai het deksel stevig dicht en schud het potje. Kijk wat er gebeurt. Zand zakt als eerste naar de bodem. Leem zweeft nog iets langer rond. Klei zakt als laatste naar de bodem.

OPDRACHT

Uitleg: na twaalf uur wachten zijn alle zanddeeltjes gezakt. Zie je dat er laagjes zijn ontstaan? Vaak heeft elk laagje een iets andere kleur. Boven deze lagen zit een andere laag, een soort bruinige soep: het organische deel van de grond. Het gaat om uit elkaar gevallen resten van planten en dieren, bacteriën en een heleboel andere micro-organismen. Je noemt dit **humus**. Humus is belangrijk voor planten en dieren, want er zitten allemaal voedingsstoffen in.

WEEETJE

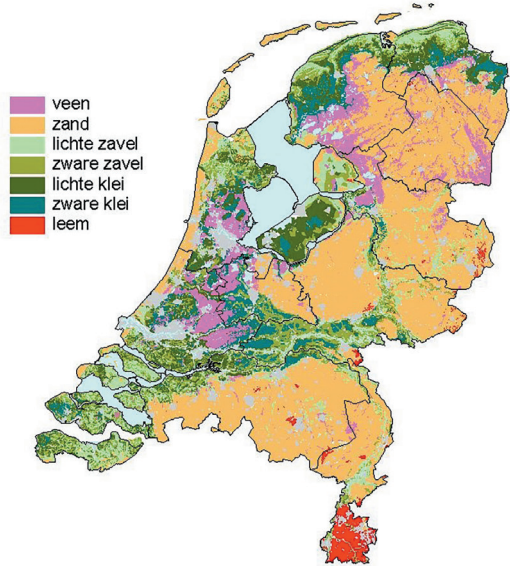
Rolletje maken

Als je wat vochtige grond van onder de humuslaag in je handen tot een rolletje maakt, kun je ontdekken wat voor grondsoort het is. Is het zwart, drassig en bestaat het uit plantenresten? Dan is het veengrond. Valt het rolletje weer uit elkaar, dan is het zand. Valt het uit elkaar, maar blijft het hier en daar wel bij elkaar, dan is het leem. Als je er een goed rolletje van kunt maken, is het klei.

Grondsoorten

In Nederland zijn er verschillende soorten grond. De meest voorkomende zijn: zand, leem, klei en veen. **Zand** bestaat uit piepkleine deeltjes steen. **Leem** ook, maar de deeltjes steen zijn nog kleiner. **Klei** bestaat uit zanddeeltjes die heel dicht op elkaar zitten. De deeltjes worden door de golven van de zee of het water van de rivier achter-

Grondsoortenkaart Nederland

Op deze kaart zie je welke grondsoorten zich waar in Nederland bevinden. **Zavel** is een mengsel van zand en klei. Welke soort is er bij jou in de buurt?

gelaten en vormen zo een laagje. **Veen** is een andere grondsoort. Het is een nattige laag van gestorven, maar niet helemaal vergane planten.

Buizen en kabels

Restjes plastic, knikkers of wat verroeste schroeven ... Als je in je tuin gaat graven, kom je misschien eerst wat afval en verloren spullen tegen van jullie en de vorige bewoners. Graaf je nog iets dieper, dan kan het maar zo dat je een kabel of een buis tegenkomt. Onder de huizen en tuinen ligt namelijk een heel netwerk.

Netwerk van leidingen

Water uit de kraan, stroom uit het stopcontact of gas om het huis te verwarmen. Via leidingen onder de grond komen water, stroom en gas jullie huis binnen. En als je het toilet doorspoelt, gaat het hele goedje via een buis jullie huis weer uit en naar het riool. Bijna alle huizen in Nederland zijn aangesloten op het elektriciteitsnetwerk, de waterleiding, het gas en het riool.

Voordat ergens gebouwd kan worden, moet eerst onderzocht worden wat voor buizen en leidingen er onder de grond lopen.

Supersnelle berichtjes

Er komen nog andere soorten kabels jullie huis binnen: die voor bellen en internetten. Als jij een appje of miltje stuurt, gaat dit bericht met een snelheid van 300 kilometer per uur door de kabels naar de ontvanger. Deze kabels liggen het minst diep en dus kom je ze

Behalve watergeulen en goten van hout bouwden de Romeinen langgeleden ook aquaducten van steen, zoals dit aquaduct in de Provence in Frankrijk.

bij het graven waarschijnlijk het eerst tegen.

Riolering

In Nijmegen zijn resten gevonden van een riool uit het jaar 85 na Christus. Het is aangelegd door de Romeinen.

Waterweg uit de tijd van de Romeinen, Eerste eeuw na Christus

Vindplaats: *Het Louisedal, vlak bij Berg en Dal*

Te zien tijdens een wandeling door het Louisedal

Tussen Nijmegen en Groesbeek loopt een diepe geul. Tijdens opgravingen zijn sporen gevonden van een houten bak of goot. Onderzoekers denken dat hier een aquaduct is geweest. Het was een soort waterleiding.

BIJZONDERE VONDST

Foto: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Het duurde nog eeuwen voordat een ondergronds riool normaal was. In middeleeuwse steden was het riool gewoon een geul langs of in het midden van de weg. Pas in de twintigste eeuw kwam er een rioolstelsel dat afgesloten was.

WEEETJE

4000 vrachtwagens

Er zijn ook buisleidingen die grondstoffen naar een fabriek brengen. Een grote buisleiding kan in één dag net zo veel vloeistof of gas vervoeren als 4000 vrachtwagens.

DE GROND ONDER JE VOETEN

Mag je zomaar gaan graven?

Hoe dieper je graaft, hoe verder je teruggaat in de tijd. Misschien leefden er honderden jaren geleden ook al wel mensen op de plek waar jij nu woont. En misschien zijn er wel sporen van hun leven te vinden. Er valt veel te ontdekken in de grond onder onze voeten, maar mag je zomaar overal gaan graven?

Bijzondere vondst

Stel, je vindt iets bijzonders in de tuin waarvan je denkt dat het heel oud is. Dan ben je verplicht om dat door te geven aan de gemeente en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Zij hebben als taak om goed voor de waardevolle vondsten in Nederland te zorgen en ze te onderzoeken. Zij kunnen vertellen wat je precies gevonden hebt en ze kunnen jouw vondst gebruiken voor onderzoek.

Alleen met toestemming

Als je iets van vroeger vindt in of op grond die niet van jullie is, bijvoor-

beeld tijdens een wandeling, dan moet je dit ook laten weten aan de Rijksdienst. Jij en ik mogen niet zomaar ergens gaan graven op zoek naar schatten uit het verleden. Alleen archeologen en bedrijven met speciale toestemming mogen dat. Zelfs voor het (diep) graven in je tuin heb je toestemming nodig. Maar dat heeft vooral te maken met al die buizen en leidingen in de grond.

Een archeoloog heeft ervoor geleerd om opgravingen te doen. Net als een detective gaat zij op zoek naar bewijsmateriaal, maar dan in de grond. Zo ontdekt ze wat er in het verleden gebeurd is.

BIJZONDERE VONDST

De schatvondst van Hoogwoud, begraven tussen 1000 en 1250

Vindplaats: Hoogwoud, in Noord-Holland

Te zien in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden

Deze middeleeuwse goudschat is gevonden met behulp van een metaaldetector. De man dacht eerst dat het om een stukje jampot ging, maar het bleken vierduizend jaar oude oorhangers van goud te zijn, een aantal zilveren munten

en twee stroken goud die waarschijnlijk op kleding hebben gezeten.

Foto: AWF | Fleur Schinning

Metaaldetectors

Met een metaaldetector kun je op zoek naar schatten. Check wel eerst even waar en of het bij jou in de gemeente mag. En als je iets bijzonders vindt, moet je dit doorgeven. Trouwens, op plekken die door de Rijksdienst 'archeologisch gebied' zijn genoemd, mag je sowieso niet op zoek gaan. Dit is werk voor archeologen.

Gaat de metaaldetector af, dan mag je niet dieper dan 30 centimeter graven.

Soms zijn er boven de grond ruïnes te zien, de overblijfselen van een oud gebouw. Een ruïne kan een goede plek zijn voor een opgraving.

DE GROND ONDER JE VOETEN

Het werk van een archeoloog

Een archeoloog is de detective van de geschiedenis. Haar werk bestaat niet alleen uit graven in de grond. Ze doet ook veel onderzoek voordat ze begint met de opgraving en nadat alles is opgegraven. Wat een archeoloog doet? Dat ontdek je op deze pagina.

Achter het bureau

Als een archeoloog ergens wil gaan opgraven, begint ze achter haar bureau. Ze gaat op zoek naar allerlei informatie over het gebied. Staan of stonden er gebouwen? Is er al eens gegraven, bijvoorbeeld toen er gebouwd werd? Zijn er oude documenten met informatie over de plek? Zijn er oude kaarten? Wat weten we over de grondsoort? Met al deze informatie wordt er een plan gemaakt voor waar en hoe er opgegraven wordt.

Opgraven zonder graven

Voordat de eerste schop de grond in gaat, kan de archeoloog met een speciale radar de grond onderzoeken. Het apparaat stuurt signaaltjes de grond in. Zit er iets in de grond, dan botst het signaal hierop en wordt het teruggestuurd. Zo weet de archeoloog dat er iets zit. Ook kun je met de radar zien welke verschillende lagen grondsoorten er in de grond zitten.

Hard werken

Het zoeken naar voorwerpen van vroeger klinkt spannend, en dat is het ook. Je weet nooit wat er tevoorschijn komt. Maar het is ook hard werken. Denk maar aan al het zand dat weggescheept en weggebracht moet worden. Ook moet je tegen een beetje viezigheid kunnen, zeker als het regent of geregend heeft.

Het echte graven kan beginnen! Laag voor laag wordt de grond afgegraven.

Voorwerpen tekenen

Nodig: papier, potlood, fineliner, gum, liniaal, geodriehoek, beker of vaas (niet groter dan A4)

Van de voorwerpen die gevonden worden, maakt de archeoloog een heel precieze tekening.

- > Kies een beker of vaas en zet deze voor je op tafel.
  - > Meet de hoogte van je voorwerp. Zet in het midden van je papier een verticale lijn die even hoog is. Meet de breedte van het voorwerp bij de bodem, op het breedste punt en bovenaan. Meet ook op welke hoogte het breedste punt zit.
  - > Teken de horizontale lijnen: één onderaan met de breedte van de bodem, één op het breedste punt en één bovenaan. Zorg dat de verticale lijn precies in het midden zit.
  - > Teken nu de vorm van het voorwerp. Teken op de linkerhelft van het voorwerp de details die aan de buitenkant zitten.
- Op de rechterhelft teken je de doorsnede van het voorwerp: alsof je hem van boven naar beneden doormidden hebt gesneden. Meet hiervoor hoe dik de rand is bij de opening. Kijk ook of je iets bijzonders ziet in het voorwerp.

Uitleg: Waarom zou je een tekening maken als je ook foto's van je vondst kunt maken? Op de tekening kun je meer laten zien dan op de foto. Denk aan beschadigingen of versieringen. Ook kun je er de maten bij zetten en een doorsnede tekenen. Op foto's zie je de kleur. Daarom zijn foto's ook belangrijk.

WEEETJE

Eerst een gat boren

Met een speciale boor kan de archeoloog een gat boren. Als je de boor uit de grond haalt, komt ook de grond laag voor laag naar boven. Door de grond uit elke laag apart te zeven, kun je ontdekken welke materialen er in elke laag voorkomen. Misschien zit er wel iets interessants tussen, zoals houtskool van een vuurtje of afvalresten van lang geleden.

DE GROND ONDER JE VOETEN

De opgraving

Na het onderzoek kan de opgraving beginnen! Een graafmachine haalt voorzichtig de eerste laag weg tot de diepte is bereikt die de archeoloog wil onderzoeken. Het gebied wordt in vakken verdeeld, zoals op een stuk ruitjespapier. Zo kan bij alle vondsten opgeschreven worden waar ze gevonden zijn. Staat dit allemaal klaar? Dan kunnen de archeoloog en het team aan de slag.

Laag voor laag

Laag voor laag wordt een vak afgegraven. De archeoloog kijkt niet alleen naar voorwerpen in de grond, maar ook naar sporen. Van een huis van hout, leem en riet uit de prehistorie vind je weinig terug. Maar aan de verkleuring van de grond kun je zien waar de palen en muren ooit hebben gestaan. Stuit de archeoloog op een voorwerp, dan zet ze de schep aan de kant. Tijd voor kleiner gereedschap!

Gevonden!

Voorzichtig wordt de grond rond het voorwerp weggehaald. Eerst met een klein schepje. Soms zit het voorwerp vast in steen, dan wordt een troffel gebruikt. Daarna gaat de archeoloog verder met een kwast en als het kan een beetje water. Er worden foto's en aantekeningen gemaakt. Op een plattegrond wordt precies op schaal getekend waar wat gevonden is. De voorwerpen worden naar een museum of onderzoekscentrum gebracht. Daar worden ze verder onderzocht.

Terug in de tijd

Hoe dieper je graaft, hoe verder je teruggaat in de tijd. Je kunt allerlei voorwerpen vinden die iets vertellen over vroeger. Zo ontdek je meer over ons verleden.

Wanneer begint de geschiedenis?

Heb je op school het vak geschiedenis? Het gaat over wat er in het verleden gebeurd is. Als we teruggaan in de tijd tot het oudste voorwerp dat gevonden is waarop iets geschreven staat,

BIJZONDERE VONDST

Schrijftafeltje van Tolsum, de oudste geschreven bron in Nederland, 3 februari 29 (na Christus)

Vindplaats: Tolsum, tussen Franeker en Bolsward

Te zien in het Fries Museum in Leeuwarden

Dit houten plankje werd gebruikt om op te schrijven. Er zat een laagje was op. De was is inmiddels vergaan, maar de schrijver heeft zo hard gedrukt, dat

de letters niet alleen in de was, maar ook in het hout zijn gekrast.

Foto: Fries Museum, Leeuwarden - Collectie Koninklijk Fries Genootschap

noem je het **geschiedenis**. De periode daarvoor heet de **prehistorie**. Uit die tijd is er ook van alles te vinden over hoe mensen leefden. Ga je nog verder terug in de tijd, dan kom je in de **oertijd** waarin er nog geen mensen waren. Saai? Nee hoor! Vanaf het ontstaan van de aarde tot de eerste mensen is er ook veel achtergebleven. Een wetenschapper die hier opgravingen naar doet, noem je een **paleontoloog**.

Een tijd van uitvindingen en wereldoorlogen

In de 18^e en 19^e eeuw wordt een aantal belangrijke uitvindingen gedaan die het leven van de mensen behoorlijk veranderen. De stoommachine zorgt er bijvoorbeeld voor dat het werk in de fabrieken veel sneller gaat. Uitvinders ontdekken hoe je elektriciteit kunt opwekken en gebruiken. Dit wordt de **industriële revolutie** genoemd. Vanaf dat moment helemaal tot vandaag noem je de **nieuwste geschiedenis**. Bij de nieuwste geschiedenis horen ook de Eerste en Tweede Wereldoorlog.

Een tijd van rijkdom, handel en ontdekkingsreizen

De tijd waarin grote schepen de wereldzeeën bevaren is ook een tijd van rijk worden ten koste van anderen. Want de schepen varen ook uit om landen te veroveren en slaven te kopen en verkopen.

In de tijd vóór de industriële revolutie voeren grote schepen uit om over de hele wereld handel te drijven. Nederland is er rijk van geworden.

Ga je nog verder terug in de tijd, dan beland je in de **Middeleeuwen**. Vanaf de volgende pagina gaan we laag voor laag steeds dieper de grond in. We beginnen bij de Middeleeuwen. Ga je mee?

DE MIDDELEEUWEN

Kerken, kastelen, een oude stadsmuur: om ons heen zijn nog dingen te zien uit de Middeleeuwen. Het is de tijd van ridders en kastelen. Van kerken en kathedralen en groeiende steden. Maar er is nog veel meer te ontdekken. In de duizend jaar dat de Middeleeuwen duurden, is er veel veranderd. In dit hoofdstuk ga je van de steden, kastelen en kathedralen terug tot het begin van de Middeleeuwen.

De Middeleeuwen

De Middeleeuwen beginnen ongeveer in het jaar 500 en eindigen rond 1500. Daarna gaan mensen anders over dingen denken. De afgelopen eeuwen vinden ze maar duister en ouderwets. Ze noemen die tijd 'de Middeleeuwen'. In dit hoofdstuk zul je ontdekken dat die tijd allesbehalve duister en stom was.

Vroege Middeleeuwen (500 - 1000)

In het begin van de Middeleeuwen hoort het zuiden van Nederland bij een groot koninkrijk met een koning. Het noordelijke deel bestaat uit allemaal kleine koninkrijken die al snel veroverd worden. Het christendom komt naar Nederland, maar ook de Vikingen.

Late Middeleeuwen (1250 - 1500)

In het laatste deel van de Middeleeuwen weten de boeren steeds meer te verbouwen. Daardoor hoeft niet iedereen meer op het land te werken. Veel mensen trekken naar de stad voor ander werk en de steden groeien.

500

1500

Hoge Middeleeuwen (1000 - 1250)

Als we het over de Middeleeuwen hebben, gaat het vaak over ridders en kastelen of over monniken, kerken en kloosters. Dit hoort bij de Hoge Middeleeuwen.

De Vroege Middeleeuwen worden ook wel de tijd van het goud genoemd. Uit deze periode zijn veel goud- en zilverschaten gevonden, vaak begraven in een pot. In dit hoofdstuk kom je er een aantal tegen. Lees snel verder! Foto: Rijksmuseum van Oudheden

DE MIDDELEEUWEN

De Middeleeuwen boven de grond

Je hoeft niet te graven om iets van de Middeleeuwen te ontdekken. Veel steden zijn ontstaan in de Middeleeuwen. Soms zie je nog delen van een oude stadswal of stadsmuur of staat er een kerk uit deze tijd. Zo krijg je er een idee van hoe Nederland eruitzag in de Middeleeuwen.

Middeleeuwse steden

Veel steden die we nu kennen bestaan sinds het einde van de Middeleeuwen. Ze zijn ontstaan in de buurt van belangrijke kastelen, kerken en kloosters. Ook sommige dorpen groeiden uit tot een stad. Deze dorpen waren belangrijk voor de handel.

Op pagina 25 lees je meer over het ontstaan van de steden.

Straatnamen

Als je door een stad loopt, kom je interessante straatnamen tegen. Zoals

De vierkante toren van Kasteel Duurstede is het oudste gedeelte van het kasteel en komt uit de 13^e eeuw. De ronde toren is tweehonderd jaar later gebouwd, aan het einde van de Middeleeuwen.

de 'vismarkt' of de 'brouwersstraat'. Deze straatnamen vertellen een stukje geschiedenis. Op de vismarkt werd vis verkocht. In de brouwersstraat waren de bierbrouwerijen. De oudste straatnamen komen uit de Middeleeuwen.

BIJZONDERE VONDST

Muntgewicht, 15e of 16e eeuw

Vindplaats: Waagplein, Leeuwarden

Een muntgewicht werd gebruikt om het gewicht van gouden of zilveren munten te controleren. Dit muntgewicht heeft hetzelfde gewicht als een rozenobel, een grote gouden munt. Hij is gevonden bij opgravingen van de middeleeuwse waag van Leeuwarden. Die waag lag naast de waag die er nu staat.

Weegschaal

Om je goederen te wegen, was er een speciale weegschaal. Want in die tijd bestonden standaardmaten als kilo en liter nog niet. Meestal stond die speciale weegschaal bij een markt of in het stadhuis. Je kon erop vertrouwen dat je spullen hier eerlijk gewogen werden. Later bouwde men hier een speciaal gebouw voor: de **waag**.

WEETJE

De brink

De brink was een veld waarop de kuddes verzameld werden voordat ze naar de velden buiten het dorp trokken. Toen de dorpen groeiden, werd de brink het centrum van het dorp, met eromheen belangrijke gebouwen.

De Sint-Servaasbasiliek in Maastricht is de oudste kerk van Nederland. Van het oudste gedeelte is alleen de **crypte** over (de ruimte onder de grond waar mensen werden begraven en schatten bewaard).

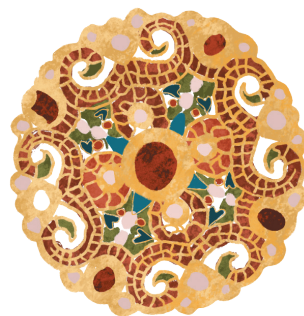
Foto: Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed

De kaart van Nederland

In het eerste deel van de Middeleeuwen was Amsterdam, tegenwoordig een grote stad, nog een dorp waar boeren en vissers leefden. Het stadje Stavoren was toen juist een grote en belangrijke stad. Niet alleen de steden van toen zagen er anders uit, heel Nederland was anders.

De eerste polders

In de 14^e eeuw bedenken boeren iets slims. Ze bouwen dijken om een nieuw stukje land dat met eb droogstaat. In de dijk zit een opening die met een schot dichtgemaakt wordt. Als het

water met eb wegstroomt, maken ze de opening dicht. Als het daarna weer vloed wordt, kan het water niet meer terugstromen. Zo hebben de boeren een nieuw stukje land om te bebouwen.

Op een heuveltje wonen

In dorpen in Noord-Nederland ligt het oudste gedeelte vaak een beetje hoger. Deze heuvels zijn door de mensen zelf gemaakt. Zo bleef de grond droog bij een overstroming.

Nederland zag er aan het einde van de Middeleeuwen anders uit dan aan het begin, zo'n duizend jaar eerder. Kijk maar eens naar deze kaart van het begin van de Middeleeuwen.

Foto: Rijksmuseum